

NOTES SOBRE LA TORRE DE LES HORES I EL RELLOTGE DE LA CIUTAT DE MALLORCA A LA TARDOR MEDIEVAL

Maria Barceló Crespí

Universitat de les Illes Balears

Resum: El rellotge públic de la Ciutat de Mallorca medieval, instal·lat a la torre de les Hores, ha tingut una importància cabdal en la vida de la ciutat. El seu manteniment i bon funcionament eren una preocupació per part dels jurats. Des de finals del segle XV Bartomeu Figuera se'n féu càrrec i per això el rellotge era conegut popularment amb el llinatge de la família. Encara avui el so d'en Figuera regeix el pas del temps de la ciutat.

Paraules clau: Ciutat de Mallorca, torre de les Hores, rellotge públic, en Figuera.

Abstract: The public clock of Medieval Ciutat de Mallorca, installed in the Tower of the Hours, has had a crucial importance in the life of the city. Its maintenance and its good functioning were a concern to the *jurats*. Since the late 15th century Bartomeu Figuera took care of it, which stands for reason why nowadays the clock is popularly called by his family name. Even today, Figuera's toll marks the passing of time in the city.

Key words: Ciutat de Mallorca, Tower of the Hours, public clock, Figuera.

Rebut el 30 de maig. Acceptat el 25 de setembre de 2012

Abreviatures: AGC = Actes del General Consell, AH = Arxiu Històric, ARM = Arxiu del Regne de Mallorca, BSAL = *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, ECR = Escrivania de Cartes Reials, EU = Extraordinari d'Universitat.

Entre les moltes llegendes protagonitzades pels jueus establerts a Mallorca, potser una de les més curioses tracta sobre l'origen del rellotge de la torre de les Hores erigida després de la conquesta de Jaume I. Benet Espanyol recollí la llegenda en la seva història de *Sancta Fide Catholica*:

Post destructionem Hierusalem, tempore Helii Adriani...

Quo tempore omnes maiores rabini iudeorum docti in Legi mosayca appicuerunt cum suo navigio Maioricis cum horologio quod tenebant Hierosolimis, quod est hodie in turri Maioricarum que dicitur Horarum, quam post conquestam Maioricarum per regem Jacobum effectam christiani edificaverunt iungendo ei campanam quam antea iudei non habuerunt.¹

Sobre el moment en què s'erigí una torre amb el rellotge públic de la Ciutat són diferents les opinions. El cronista Dameto va escriure que el 9 de maig de 1385 el Gran i General Consell determinà fer un rellotge a la torre que havia comprat als dominics,² i a l'any següent, el 8 de juny, deliberà que es col·locàs una campana al rellotge que ja s'havia acabat.³ Un altre cronista Vicenç Mut, elucubrant sobre l'antiguitat del rellotge, va escriure que tocava les hores de principi de dia fins a la nit i que començà a tocar-les el 1385.⁴ Coincideix amb tal opinió Álvaro Campanar qui, recollint la notícia de Guillem Terrassa, apunta que el 9 de maig de 1385 la Universitat resolgué col·locar un rellotge, amb la seva campana, a la torre que l'any anterior havia comprat per a tal objectiu. Afegeix que el 27 de setembre de 1386 fou pujada dita campana a la torre per tocar les hores del dia i de la nit el pes de la qual era de 37 quintars i 2 lliures.⁵ Per la seva banda, i amb error d'un any, Villanueva recollint la notícia del Noticiari de Mateu Salzet, notari, diu: *Digous a XXVII de setembre l'any MCCCLXXXVI fo aportat e pujat hun seny gran de pes de XXXVII quintàs e dues liuras en la torra gran de la Ciutat situada en lo fossar dels frares predicadors per tocar les hores del dia e de la nit. Més envant, amb to irònic, afegeix: Dice el vulgo que este reloj vino del Egipto o de Babilonia o de Jerusalén y qué se yo qué más; añadiendo otras circunstancias maravillosas que excitan la compasión del que las oye.*⁶

Malgrat tot, la torre fou un element important de la ciutat medieval. Situada a la vora de la capella de la Victòria dels frares predicadors subsistí fins a la Desamortització seguint el trist destí de dita capella sense quedar-ne rastre arqueològic.⁷

Sembla que la primera campana va ser fosa pel plater Pere Figuera qui el 1389 figurava entre els jurats del regne.⁸ Encara l'actual campana rep el nom de *en Figuera* i segueix marcant el pas del temps des del seu emplaçament a la part alta de l'edifici de la Sala.

1 LLOMPART MORAGUES, G.; RIERA SANS, J.: "La 'Historia de Sancta Fide Catholica' de Benet Espanyol (1548)", *Fontes Rerum Balearium*, 3, 1979-1980, p. 145, nota 11.

2 BERTRAN, E.; SASTRE, M.P.: "El toc de les hores i el convent de Predicadors de Ciutat de Mallorca", a *La Ciutat de Mallorca i els segles del gòtic*, Palma, 2010, p. 105-114.

3 FRAU, A.: "Datos para la historia del reloj público de Palma o sea en Figuera (1386-1886)", *BSAL*, II, 1887-1888, p. 2-6, 20-22 i 30-32.

4 MUT, V.: *Historia del Reyno de Mallorca*, II, Palma, 1650, p. 243.

5 CAMPANER Y FUERTES, Á.: *Cronicón Mayoricense*, Palma, 2007, p. 75.

6 VILLANUEVA, J. de: *Viaje a las iglesias de España*, XXII, Madrid, 1852, p. 221-222 i 244.

7 BARCELÓ CRESPI, M.; ROSSELLÓ BORDOY, G.: *La ciudad de Mallorca. La vida cotidiana en una ciudad mediterránea medieval*, Palma, 2006, p. 392-396.

8 Agustí Frau, qui aporta la dada, sembla equivocar-se atès que en aquell any no hi figura tal nom entre la nòmina de jurats. L'any 1390 apareix un tal Pere Figuerola, argenter, que tal vegada confon.

La materialitat de la torre en els darrers temps medievals era precària i també la del rellotge i per tal motiu es deliberava en el Gran i General Consell la seva reparació o nova construcció.

El 1393, entre les Constitucions i Ordinacions del regne de Mallorca, la número LVIII apareix sota el títol *Del horolotger*. A aquest, se li assignava salari de 35 lliures i restava obligat a tenir en condret el rellotge en tocar les hores. A més, cada vegada que el General Consell o la Universitat el convocava havia de complir a l'hora assignada pels jurats en repicar *lo seny de les hores per spay de una hora*.⁹

El dilluns 18 de març de 1443 Antoni Arrufat, un dels jurats, convocà a Julià Pisà, notari públic i escrivà de la Universitat, en presència de fra Bernat Vicenç, mestre en Teologia de l'orde dels predicadors i de Pere Ferrer, ciutadà, digué que per la seva part elegia per rellotger Jaume Martí, conrer, *considerant que veig aquell, apparer meu, esser àbil per regir lo dit ofici*. Val a dir que el jurat Arrufat *els va rebre en lo lit de la cambra de la sua habitació detengut de malaltia* la qual cosa l'impedia per assistir a la reunió amb els demés jurats. Aquesta elecció vingué motivada per la mort d'Esteve Genovès, calçater, el qual feia poc havia passat d'aquesta vida. La resta de jurats, emperò, proposaren un altre nom i fou aleshores quan n'Arrufat, altrament davant els mateixos testimonis, revocà el nom de Jaume Martí i digué *yo remet les mias veus als dits honorables conjurats e companyons meus que ells façan la dita elecció segons deu e lur bona consciència*. L'endemà els altres cinc jurats optaren pel nom de Julià Martorell, ciutadà, amb el salari acostumat més un cens a satisfer al paborde de Tarragona a qui restava obligada la torre del rellotge.¹⁰

El dia 24 de novembre de 1453 atès que l'encarregat de tocar les hores a la Ciutat, en Julià Martorell, no havia demostrat tenir molta cura en tocar-les, i fins i tot moltes vegades no hi era present, aquelles es desbarataven i no sonaven amb la deguda perfecció, els jurats volien posar fi a tal situació. Per això, ja que el servei no es feia com pertanyia, retiraren dit Martorell de la servitud de l'ofici de tocar les hores.

Confiaien en la capacitat i la reputació de Simó Dameto, calçater, i l'anomenaren a tal efecte amb salari de 25 lliures anuals. Així mateix, els jurats li feien saber que mentre tengués el càrrec de dit ofici havia de pagar 5 sous *los quals la torra en què lo dit seny o campana sta, fa e fer és tenguda al reverent prebordre de Terragona en la festa de sant Andreu*. A més, la torre de les hores també pagava 16 sous de cens per la festa de Cinquagesma a Joan Armadans pel dot de la seva muller, filla de Pere Borrassà. Simó acceptà el pagament d'un i altre cens.

Quatre dies després els jurats comunicaven a Rafel de Vallmajor, altre dels jurats detengut a ca seva per malaltia, la concessió de *l'ofici de sonador d'hores* al dit Simó Dameto. Vallmajor digué *que ell se tania per content de la dita provisió*.

En Dameto notificà als jurats que manassin a Julià Martorell que dins els tres dies primers vinents *haia treta o fet traura tota la roba e béns seus los quals té dins la torra, cases e habitació de las ores de la present Ciutat*. En altre manera passat lo dit terme los dits béns e roba serian trets en la carrera.¹¹

9 PONS, A.: "Constitucions e ordinacions del regne de Mallorca", BSAL, XXIII, 1930-1931, p. 416.

10 ARM, EU 7, f. 153v-154.

11 ARM, EU 9, f. 198-199.

Una vegada mort Simó Dameto *qui tenia e posseïa lo símbol de les ores de la present Ciutat*, els jurats el 12 de desembre de 1463 nomenaren Tomàs Net, calceter, per a què tocàs les hores amb salari de 25 lliures. Això no obstant, se li recordava que mentre exercís l'ofici hauria de pagar 5 sous *los quals la torre en què dit seny o campana sta fet e fer és tengut al reverend pabord de Tarragona a la festa de sant Andreu*. També hauria de satisfer els 16 sous censals per Cinquagesma a Joan Armadans. Tomàs Net acceptà totes aquestes clàusules.¹²

Entre les despeses destinades a esmenar mancances en les infraestructures de la Ciutat, que en els darrers temps medievals patien moltes insuficiències, cal fer esment de les destinades a la murada, la síquia de l'aigua, el moll, etc. I també la torre de les hores, de cabdal importància en la vida de la Ciutat.

El dia 4 de setembre de 1467 els jurats proposaren al Gran i General Consell que *com la torra de les hores stava en gran perill e menaçava gran ruïna en tant que si prestament no hi era ajudat cauria e faria gran dan perquè era necessari prest esser-hi socorregut*. Es determinà que els mateixos jurats *prenguen tants diners del tall del dit Guillem Goxat com per los dits adobs seran necessaris e que de aquells sien fets los dits adobs*.¹³

Anys després, el 9 de gener de 1478, de bell nou el Gran i General Consell contemplava destinar alguna quantitat de doblers per les despeses derivades de *master a reparació o a nova contrucció del horolotge de la present Ciutat*.¹⁴ De la mateixa manera en la sessió del divendres 10 de setembre de 1501 s'acordava manllevar algunes quantitats, donada la manca de recursos, per afrontar diferents necessitats i entre elles *les despeses fetes en la torre de les ores de la Ciutat la qual stava a gran paril e ruhina de caura e és se cuberta e adobada*. El document no indica quina fou la quantitat que s'hi destinà.¹⁵

El càrrec de rellotger tenia la seva consideració i no sempre resultava fàcil encertar en la persona que el pogués construir o tenir-ne cura. Així, el 9 de gener de 1478 el Gran i General Consell acordava donar potestat als jurats per poder atorgar una franquesa (quasi sempre a efectes fiscals) *a aquell qui ferà o adoberà lo dit horolotge*.¹⁶ Vet ací, doncs, com en aquell any el maldecap era doble: adobar la construcció de la torre i cercar rellotger.

El 4 d'agost de 1485, ja difunt Tomàs Net, els jurats nomenaren Rafel Font, ferrer, per tocar les campanes *lo qual en dit offici és més expert que qualsevol altre en la present Ciutat, amb les mateixes condicions que en el nomenament anterior però afegint que sia tingut reffer per adobar aquell ab ses pròpies despeses com sia a present molt destorbat*. Només la Universitat estava obligada a *pagar les cordes que seran mester en lo dit horolotge*.¹⁷

A les acaballes del segle XV persistien els problemes envers el rellotge. A la sessió del Gran i General Consell del 3 de setembre de 1490 es presentava la proposició sobre adobar la

12 ARM, EU 12, f. 95v.

13 ARM, AGC 10, f. 22v.

14 ARM, AGC 11, f. 4v.

15 ARM, AGC 17, f. 134v.

16 ARM, AGC 11, f. 5.

17 ARM, EU 17, f. 184v.

torre de les Hores i es deia que *s-i fas tots los adops (...) que mester fosse*.¹⁸ Calia resoldre tal situació i per això s'explicitava que *per lo negociar de nostra temporal vida la artificiosa invenció de les hores de aquelles emperò qui yguament e ab perfet compàs són de cascun dia administrades e regides vehent per ço lo ralonge de aquesta present Ciutat per culpa del qui aquell tenia e regia no tocaven segons la vera regla vol e mana. Ans en loch de VII hores a les voltes tocaven deu e en loch de X tocaven XIII*. Davant tal circumstància els jurats elegiren per dit ofici mestre Nicolau Calafat qui s'oferí en reparar-lo i *fer tocar los quarts*. Es tractava d'ofici per vida extensiu al seu hereu. La protesta de Rafel Font, qui tenia l'ofici de rellotger amb anterioritat, es féu ben palesa.¹⁹

El dissabte 13 d'agost de 1502 reunits els jurats per tractar algunes coses concernents la utilitat i benefici públic, acudí davant la seva presència Nicolau Calafat, fill i hereu de Nicolau Calafat ja difunt, tot dient que amb determinació del Gran i General Consell del 3 de setembre de 1490 li confirmaren i atorgaren al seu pare l'ofici de rellotger de per vida amb la condició que si li llevaven li fossin pagades 100 lliures i si era llevat al fill fossin 50 lliures. Atès que Nicolau Calafat fill era de poca edat i no disposava de la perícia que tenia el pare en el dit ofici, exposava que *ell havia atrobat mestre Berthomeu Figuera, ferrer, hàbil, expert e molt docte en lo exercici de dit offici e en la fàbrica de aquell lo qual se offeria pagar-li les dites cinquanta liures que lo dit offici li fos donat e conferit a ell e ha hun seu hereu e encare més se offeria lo dit mestre Figuera metre sos treballs en fer hun rellotge nou e bo per la dita Universitat qui no-n tenia de seu sinó de logat paguant la Universitat lo ferro e les despeses axí mateix se offeria e achabar los quarts donant la Universitat la campana e altres despeses*. Els jurats l'escoltaren i acordaren concedir-li de per vida el càrrec de rellotger a Bartomeu Figuera i al seu hereu. Més envant, el 6 de setembre del mateix any, dia de sant Nicolau, els jurats manaren a Jaume Avellà, verguer, anàs junt amb mestre Figuera a la casa o torre de dit rellotge per prendre'n possessió.²⁰

Després de la mort de mestre Bartomeu Figuera, qui per concessió dels jurats *tenia, regia y administrava lo ralonge de la Ciutat*, aquests el 3 d'agost de 1518 atorgaren l'ofici de rellotger a Bartomeu Figuera menor, fill de l'anterior, atenant la seva habilitat i perquè es comprometé a *metre sos treballs en fer hun rellotge nou e bo per la dita Universitat qui no-n tenia de seu sinó de logat, paguant la Universitat lo ferro e les despeses. Axí mateix se offeria achabar los quarts donant la Universitat la campana e altres despeses que ell era content donar-hi les sues mans*.²¹

La torre de les Hores, emplaçada a la parròquia de sant Nicolau, donà nom a una illeta de cases, *Ylla de la Torre de las Oras* (1478)²² i *Ylla dellas Horas* (1512).²³ Posteriorment el topònim persistí en el nom d'un carrer, *carrer de la torre de les Hores*, segons testimonieja Zaforteza Musoles. Aquest autor explica que el carrer en qüestió també va ser conegut com el carrer del *Símbol de les Hores, Polls de sant Domingo*, etc. De tot plegat cal convenir

18 ARM, AGC 14, f. 8-9.

19 ARM, AH 3.126, f. 78v-79.

20 ARM, EU 23, f. 130v-131.

21 ARM, EU 29, f. 239-240.

22 BARCELÓ CRESPI, M.: *Ciutat de Mallorca en el trànsit a la Modernitat*, Palma, 1988, p. 232-233.

23 BARCELÓ CRESPI, M.: *La talla de la Ciutat de Mallorca, 1512*, Palma, 2001, p. 107.

que el nom es devia a la torre que durant molts anys fou el lloc on estava el rellotge de la Ciutat.²⁴

D'igual manera, la torre de les Hores es convertí en una fita toponímica, un punt de referència en el context urbà. Vet ací alguns exemples. El 2 de maig de 1481 Agnès de Pacs, vídua del ric mercader Nicolau de Quint, establia a Joan Serra, calceter, i a la seva muller Rafela, una casa que Agnès comprà el 1472 a l'apotecari Gabriel Jaume i al paraire Jaume Sabet, marmessors i hereus de Bandet Daynes (?), sabater, situada a la parròquia de sant Nicolau *ante turrim de les Hores*.²⁵ El 10 de febrer de 1490 Pere Seguí, paraire, pare i tutor de les seves filles Agnès i Sebastiana, amb el seu fill Antoni Seguí, clergue, establien al forner Joan Valls una casa i forn contigu (de l'heretat d'Eulàlia, difunta, esposa de Pere) situada a la parròquia de sant Nicolau davant la torre de les Hores. Dita casa confrontava amb dos carrers, casa del cavaller Miquel de Pacs i casa del donzell Nicolau de Quint.²⁶ El 26 d'octubre de 1491 Mateu Malferit, cavaller i doctor en lleis, establia a Joan Mieres, forner, una casa amb forn contigu situada a la parròquia de sant Nicolau prop de les Hores.²⁷ El 7 de novembre de 1491 Nicolau de Quint establia a Joan Ametler, soquer, i a la seva Muller Praxedis una casa situada a la parròquia de sant Nicolau davant la torre de les Hores. La casa confrontava amb via pública, casa i forn de Joan Mieres, verger de la casa de Miquel de Pacs i casa de Joan Serra, calceter.²⁸

A les principals ciutats europees, a finals del segle XIV i al llarg del segle XV, s'erigiren els rellotges públics manuals i, més tard, mecànics. Abans les gents es regien pel sol i els estels, el dia i la nit, per saber el pas del temps però en els anys de la tardor medieval es produí un canvi important del concepte del temps, singularment en el món urbà del Nord d'Itàlia, de Flandes així com d'altres zones amb marcada densitat urbana. S'instal·laren rellotges mecànics i, tot plegat, simbolitzava l'orgull de la ciutat. A tall d'exemple, el famós rellotge astronòmic col·locat a la torre de l'Ajuntament de la plaça Vella de Praga data de 1490.

A l'àmbit de la Corona d'Aragó, a Barcelona, el 1393, es féu construir una gran campana col·locada en una torre de la Seu gòtica i que era tocada per dos sonadors que mesuraven el temps amb un rellotge d'arena. De moment, els consellers desestimaren la fabricació d'un rellotge mecànic atès que el manteniment del manual era senzill i poc costós.²⁹

Això no obstant, Bernat Vidal el 1453 ofería als consellers cert artífici que tocaria les hores per si mateix. Volia fabricar i donar a la ciutat un rellotge mecànic només a canvi d'una renda vitalícia però l'oferta va ser rebuda amb recel per part de les autoritats municipals. Sí seria acceptada la proposta el 1462 davant la perseverança d'en Bernat.³⁰

24 ZAFORTEZA MUSOLES, D.: *La Ciudad de Mallorca. Ensayo histórico-toponímico*, V, Palma, 1988, p. 316-317.

25 ARM, ECR 498, f. 247v.

26 ARM, ECR 501, f. 235-235v.

27 ARM, ECR 501, f. 311v.

28 ARM, ECR 501, f. 314-314v.

29 BATLLE I GALLART, C.; VINYOLES I VIDAL, T.: *Mirada a la Barcelona medieval des de les finestres gòtiques*, Barcelona, 2002, p. 18.

30 VINYOLES I VIDAL, T.: "Bernat Vidal, rellotger i 'enginyer' barceloní del segle XV", *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 23-24, 2002, p. 597-612.

D'altra banda, en la mateixa Ciutat Comtal, hi hagué dos rellotges a la Llonja de Mar. La instal·lació del primer degué tenir lloc a les acaballes del segle XIV, remodelat el 1423, i un segon del 1488.³¹

Un dels exemples ben documentats, és el del rellotge de la Seu vella de Lleida col·locat en una de les torres de la catedral la primera notícia del qual és del 25 de març de 1380. En un principi, era competència del Capítol però aviat la ciutat hi prengué part. En 1409 el salari que rebien els sonadors del rellotge era una responsabilitat compartida entre el Capítol, la Paeria i l'Estudi.³²

Igualment molt documentat des de 1389, és el rellotge públic de Castelló que a partir del 1479 seria mecànic i s'instal·laria a l'església de sant Pere.³³ Pel que fa a Teruel, el primer rellotge mecànic data de 1484.³⁴

Al llarg de la vida de la Ciutat de Mallorca medieval el so de la campana d'en Figuera tingué un especial significat. Abans rebé el nom del seny de via fora o del seny del lladre. Després passà a ser nomenada amb el nom de la família que cuidava del seu funcionament. Encara avui el so d'en Figuera regeix la vida de la ciutat.

31 RIFÀ I LLLIMONA, M.; MARTORI I ROIG, M.R.: "El rellotge medieval de la llotja de mercaders de Barcelona", *El món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als Decrets de Nova Planta*, I, Barcelona, 2003, p. 533-538.

32 ARGILÉS I ALUJA, C.: "El rellotge medieval de la Seu vella de Lleida", *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 14-15, 1993-1994, p. 259-273. També ha estudiat alguns aspectes d'aquest tema PADILLA, J.I.: "Las campanas horarias de la catedral de Lleida: hacia una nueva medida del tiempo urbano (s. XV)", *Actes del Congrés de la Seu vella de Lleida*, Lleida, 1991.

33 SÁNCHEZ ADELL, J.: *El reloj público en Castellón (Siglos XIV-XVIII)*, Castelló, 1995.

34 MORALES, J.J.; TORREBLANCA, M.J.: "Tiempo y relojes en Teruel en el siglo XV", *Aragón en la Edad Media*, VIII, 1989, p. 449-480.